wvd - contact

Mededelingenblad van het
Woordenboek van de Vlaamse Dialecten

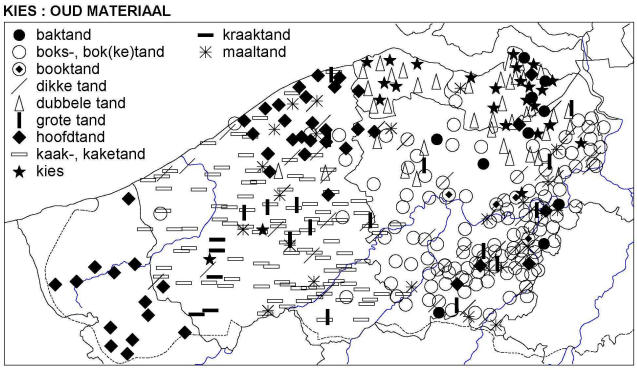

25ste jaargang nr. 1, juli 2011
Vakgroep Taalkunde, Universiteit Gent

WVD-Contact

Jaargang 25, nr. 1, juli 2011

Redactie en Typografie:
Tineke De Pauw, Veronique De Tier, Magda Devos, Matthias Lefebvre, Hugo Ryckeboer, Liesbet Triest, Jacques Van Keymeulen, Roxane Vandenberghe

Inhoud

Van de redactie 3
Kroniek over januari 2011 - juni 2011 3
met aandacht voor:
- Voortgang van de redactie 3
- Bijeenkomst Zeeuws-Vlaamse informanten 4
- Presentatie *Het menselijk lichaam* op 17 maart in Gent 5
- De 11de Nederlandse Dialectendag in Delft 6
- Dialectologisch werk van studenten 8
- Samenwerking met Zeeuws-Vlaanderen 8
- Nog altijd vrijwilligers gezocht voor het Woordenboek van de Nederlandse Dialecten 8
- Familienieuws 9
- Het 11de SND-dialectenboek *Sprekend van aard. Bijnamen en karaktereigenschappen in streektalen* 9
- *Limburgs Etymologisch Woordenboek* van F. Debrabandere 11
- Voordrachten door de WVD-redactie 11
- Artikelen in de marge van het project 12

De nieuwe WVD-aflevering *Het menselijk lichaam* 14
Wieden, *kappen* of *krauwelen*? Met welke woorden bestrijden we het onkruid in onze Vlaamse dialecten? 22

Herkomst van de afbeeldingen:
Matthias Lefebvre: p. 4
Tineke De Pauw: p. 5
Erfgoedhuis Zuid-Holland: p. 6, 7, 9
Stichting Nederlandse Dialecten: p. 10
Jean-Pierre Vandenberghe (vragenlijst WVD 192): p. 26, 29, 30, 31
Vragenlijst WVD 67: p. 32

Van de redactie

Het jaar 2011 startte feestelijk want op 17 maart presenteerden wij de nieuwe aflevering in de reeks Algemene Woordenschat, namelijk *Het menselijk lichaam*. Verder in dit nummer van WVD-Contact wordt de aflevering uitgebreid voorgesteld.

Bij dit nummer hoort ook een navraaglijst over ziekten, want de redactie is al bezig met de vervolgaflevering op *Het menselijk lichaam*, namelijk *Gezondheid en Beweging*. Vul de vragenlijst indien mogelijk in samen met een goede zegsman of zegsvrouw. Het is zeker niet nodig om alle vragenlijsten tegelijk terug te sturen. Als u geen antwoordenveloppe meer heeft, kunt u de vragenlijsten ook in een gewone enveloppe ongefrankeerd terugsturen naar het volgende adres:

Woordenboek van de Vlaamse Dialecten
Antwoordnummer DA-852-274-4
9000 Gent

Kroniek over januari 2011 - juni 2011

De twee navraaglijsten die we eerder dit jaar hebben rondgestuurd, kwamen goed terug. We geven hieronder een stand van zaken:

WVD 192: Navraag Landbouw (jan 2011): 28 vragen, 113 ingevulde lijsten
WVD 193: Navraag Voeding (dec 2010): 26 vragen, 157 ingevulde lijsten

Alle medewerkers worden hartelijk bedankt voor de moeite die ze genomen hebben om deze vragenlijsten in te vullen. We hopen uiteraard dat u ook de navraaglijst over ziekten invult, want het is dankzij u dat wij ons woordenboek kunnen afwerken.

Voortgang van de redactie

Landbouw

Roxane is klaar met de invoer van alle eigen en vreemd materiaal voor de eerste aflevering binnen rubriek 3.2 Gewassen, namelijk *Gewassen algemeen:*

Teelt en oogst. Ze is nu bezig met de voorbereiding van het Wetenschappelijk Apparaat van de eerste 65 lemma's, over onkruid- en ongediertebestrijding. Veronique werkt de tweede aflevering over het paard (de laatste in de rubriek Veeteelt) af. Deze aflevering, die over het paardentuig gaat, zal eind 2011 klaar zijn en in 2012 gepresenteerd worden. Meer daarover in het volgende nummer van WVD-Contact.

Algemene Woordenschat

Tineke De Pauw werkt verder aan de aflevering over voeding. Ondertussen zijn een duizendtal lemma's voorbereid, die momenteel in overleg met Jacques Van Keymeulen afgewerkt worden. Door het zwangerschapsverlof van Tineke liggen de werkzaamheden momenteel enkele maanden stil, maar na de zomer wordt de draad weer opgepikt. We hopen de aflevering volgend jaar aan u te kunnen voorstellen!

Begin 2011 werd de presentatie van de aflevering *Het menselijk lichaam* voorbereid door Liesbet Triest en Matthias Lefebvre (zie verder). Ondertussen wordt volop gewerkt aan de vervolgaflevering *Gezondheid en Beweging*. Matthias heeft de Wetenschappelijke Apparaten in verband met gezondheid en ziekten afgewerkt en die worden momenteel nagekeken door Magda Devos. Ondertussen bewerkt hij de gegevens over bewegingen tot Wetenschappelijk Apparaat.

Bijeenkomst Zeeuws-Vlaamse informanten

Op 3 maart kwamen de Zeeuws-Vlaamse invullers van de vragenlijsten voor het project 'Woordenboek van de Vlaamse Dialecten' bij elkaar in Biervliet. Na de bolus en de koffie was er eerst het informatieve gedeelte. Matthias Lefebvre lichtte eerst kort de stand van zaken toe. Daarna toonde Tineke De Pauw een

aantal interessante woordkaarten uit de op stapel staande aflevering *Eten en drinken* en vroeg verduidelijking bij bepaalde woorden. Matthias Lefebvre besprak daarna de herkomst en de etymologie van enkele dialectbenamingen voor de wimper, pijpenkrullen en de haarwrong. Daarna volgde het toeristische gedeelte. Rinus Willemsen, de coördinator van het Zeeuws-Vlaamse project, nam de aanwezigen mee naar de molen van Biervliet. Wie durfde kon de molen beklimmen. Ondertussen gaf Rinus de nodige geschiedkundige duiding. De namiddag werd ten slotte afgesloten met een diareeks over het vroegere Zeeuws-Vlaamse leven. Er volgt binnenkort ongetwijfeld een nieuwe bijeenkomst!

Presentatie *Het menselijk lichaam* op 17 maart in Gent

Op donderdag 17 maart werd in het Gentse Provinciehuis de aflevering *Het menselijk lichaam* voorgesteld. Als gedeputeerde voor Kunst en Cultuur van de provincie Oost-Vlaanderen nam Jozef Dauwe als eerste het woord. Daarna gaf Jacques Van Keymeulen een stand van zaken van de redactie van het WVD. Magda Devos lichtte vervolgens enkele struikelblokken en problemen toe waarop de redactie was gestoten bij de samenstelling van de aflevering. Liesbet Triest en Matthias Lefebvre bespraken ten slotte enkele woordkaarten uit *Het menselijk lichaam*, waarna de eerste exemplaren van de nieuwe publicatie werden overhandigd aan de subsidiënten. De presentatie werd uiteraard afgesloten met een feestelijke receptie in een van de mooie zalen van het Provinciehuis.

De nieuwe aflevering kreeg ook heel wat aandacht van de pers. In de aanloop naar en vlak na de presentatie belden radiozenders Studio Brussel, Radio 2, Joe FM, radio Nostalgie en de Gentse studentenradio Urgent FM de redactie op voor een interview. Ook de geschreven pers pikte de publicatie op: er verschenen artikels over *Het menselijk lichaam* in De Morgen, De Standaard/Het Nieuwsblad, Het Laatste Nieuws, de Krant van West-Vlaanderen en in het tijdschrift Flair.

De 11de Nederlandse Dialectendag in Delft

Op 26 maart 2011 vond de 11de Nederlandse dialectendag plaats in Delft in Zuid-Holland. Het thema van deze 11de dialectendag was het typeren van mensen en hoe dat gebeurt in de diverse dialecten in Vlaanderen en Nederland. De drie plenaire lezingen in het ochtendprogramma waren divers en werden gesmaakt door het publiek, ook al was het thema misschien niet voor iedereen zo evident.

Na de verwelkoming door de voorzitter vertelde de mede-organisator Andries Ponsteen, de directeur van het Erfgoedhuis Zuid-Holland, over de aanpak van het immateriële erfgoed in Zuid-Holland. De eerste spreker, Piet van Sterkenburg, leerde het publiek emotaal kennen. Waarom schelden en vloeken we eigenlijk? Hoe werken onze hersenen als we emotioneel zijn? En is vloeken of schelden eigenlijk wel goed voor ons?

Siemon Reker toonde daarna variatie in woorden als *hondsmoe*, *strontzat* en *poedelnaakt*. Hij illustreerde dit aan de hand van het Gronings en de Vlaamse dialecten. Hiervoor werd o.a. een beroep gedaan op kaarten van ons woordenboek. *Poepeloerezat*, *muilezat*, *doodmoe*, *pietepuitebloot* zijn maar enkele van de woorden die aan bod kwamen.

Willy Van Langendonck verklaarde de bijnaamgeving voor leerkrachten. Afkomst, spelen met klanken en externe eigenschappen zijn vaak voorkomende mogelijkheden om bijnamen te maken. Had u ook een leraar of lerares die *bloemkool* genoemd werd? Of *Hitler*, *Nero*, *de Witten* of *Klein Duimpje*?
Sjaak Bral beëindigde de ochtend met een leuk stuk over het Haags. Daarna werd het 11de dialectenboek gepresenteerd en aangeboden aan een vertegenwoordiger van de subsidiënten. Verderop in dit WVD-Contact laten we u wat uitgebreider kennismaken met het nieuwe SND-dialectenboek.

Na de lunch waren er enkele presentatiemomenten en vertelkwartiertjes. Het Woordenboek van de Vlaamse Dialect had een stand op de boekenmarkt. Variaties vzw demonstreerde er de website www.dialectwoordenboeken.be.

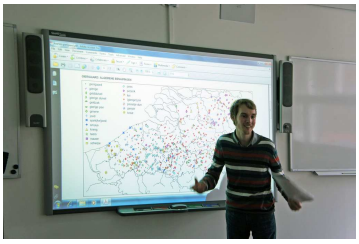

Liesbet Triest en Matthias Lefebvre vertelden over de zuidelijk-Nederlandse woorden voor gierig. Daarna kon er nog even geluisterd worden naar de flamencogroep de Régâhs. De dag werd afgesloten met een dialectquiz, gebaseerd op 'petje op, petje af'. Men kan daarbij iedere keer kiezen tussen twee antwoorden. Als je fout antwoordt, mag je niet verder meedoen. Wie het langst blijft staan, wint de prijs. Er waren enkele boekenpakketten te winnen.

Bij de evaluatie van de dag bleek dat de bezoekers zeer positief waren over deze elfde dag. Een opsteker voor de organisatie, want het is iedere keer weer hard werken om zo'n dialectendag te organiseren en in goede banen te leiden. De kans dat dit echter de laatste dialectendag was, is reëel. Het blijkt heel moeilijk om de nodige fondsen te vinden voor een dergelijke organisatie.

De boekenmarkt op de Dialectendag

Dialectologisch werk van studenten

In mei dienden drie studenten uit de derde Bachelor een bachelorpaper in waarin ze onderzoek deden naar de etymologie en de dialectgeografische verspreiding van de benamingen in het zuidelijke Nederlands voor de kauw, de ekster en de oorworm. Ze tekenden in het kader van hun onderzoek ook een woordkaart van deze begrippen. Studente Annelien Verhelst werkt aan een masterscriptie over de benamingen voor de stapels hooi en graan in de Vlaamse dialecten, met woorden van het type *opper, vumme/vimme, hoop*, enz. Student Maarten Van Hoorickx werkt aan een masterscriptie over de dialectbenamingen voor de hagedis in alle Nederlandse dialecten.

Samenwerking met Zeeuws-Vlaanderen

Jacques Van Keymeulen volgde als adviseur enkele bijeenkomsten van de Wetenschappelijke Commissie van de Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek. De Vereeniging heeft zoals steeds enkele vragenlijsten uitgestuurd, als bijlage bij hun kwartaalblad Nehalennia. Een aantal vragenlijsten is op de WVD-vragenlijsten gebaseerd.

Nog altijd vrijwilligers gezocht voor het Woordenboek van de Nederlandse Dialecten

"Variaties vzw. Koepelorganisatie voor dialecten en oraal erfgoed in Vlaanderen" is nog steeds op zoek naar vrijwilligers die mee willen helpen met het nakijken van tekstbestanden van diverse Vlaamse dialectwoordenboeken. Enkele dialectwoordenboeken zijn ingescand en naar een tekstbestand omgezet. Aangezien een computer geen dialect kan spreken en lezen, staan er fouten in het tekstbestand, die eruit gehaald moeten worden.
Wij zoeken vrijwilligers voor het Zuid-Oost-Vlaams dialectwoordenboek van Teirlinck en voor het Wase dialectwoordenboek van Joos. Wij danken de vrijwilligers hier al eens voor het mooie werk dat ze leveren voor het Gentse woordenboek van Lievevrouw-Coopman en het West-Vlaamse woordenboek van De Bo. Van de vrijwilligers word verwacht dat ze een deel van een gedrukt dialectwoordenboek willen vergelijken met het tekstbestand (bijv. één letter, of enkele bladzijden) om de fouten te ontdekken en het tekstbestand (Word) te verbeteren. Belangstellenden kunnen contact opnemen met Veronique De Tier (veronique.detier@ugent.be). Ondertussen hebben ook heel wat auteurs van dialectwoordenboeken al hun toestemming gegeven om hun

dialectwoordenboek te laten opnemen in de database. Bent u een woordenboekschrijver en wilt u ook meedoen, neem dan gerust contact op.

Familienieuws

Heuglijk nieuws! Tineke De Pauw, redactielid bij het WVD, is op 14 mei bevallen van een derde zoon. De jonge spruit heet Martijn en stelt het zeer goed. De redactie wenst Tineke en haar gezin van harte proficiat met de geboorte.

Het 11de SND-dialectenboek: *Sprekend van aard. Bijnamen en karakter-eigenschappen in streektalen*.

Sprekend van aard. Bijnamen en karaktereigenschappen in streektalen, het 11de dialectenboek van de Stichting Nederlandse Dialecten is een kleurrijk, mooi geïllustreerd boek geworden. Na tien edities vond de organisatie het tijd om eens iets te veranderen. En daarin zijn ze geslaagd. Het boek bevat net als de eerdere tien delen de plenaire lezingen van die dag. Men kan er het verhaal van Piet Van Sterkenburg, Siemon Reker, Willy van Langendonck en Sjaak Bral nalezen, met mooie illustraties en kleurrijke taalkaarten.

In het regionale gedeelte komen kleinere bijdragen per provincie aan bod, of per dialectgroep. Heel veel bijdragen gaan uiteraard over scheldwoorden, maar er staan ook verhalen in over hoe men dronken, zuinige of gierige mensen typeert.
Voor West-Vlaanderen is er een bijdrage van Frans Debrabandere over West-Vlaamse gierigheid. Woorden als *krempkloot*, *krebbebijter*, *gierigen teis*, *een centiem in tweeën bijten* zijn maar enkele voorbeelden. Voor Oost-Vlaanderen bespreekt Albert Schrever het woord *curieuzeneuzemosterpot*. Eddy Levis trakteert ons op een reeks woorden waarmee Gentse vrouwen getypeerd worden. Wat denkt u van *dikke troete*, *suikertange*, *pagatter*, *dwaze kalle* of *koordewijf*? Ook allerlei uitdrukkingen zoals *ze ziet eruit gelijk of dasse d'hellen uitgevoagd hee*, *z'hee een huufd voor leer op te kloppen* of *hij mag mee zijn vrewe gerust op de vismort goan stoan* komen aan bod.

Tineke De Pauw en Liesbet Triest schreven over de Vlaamse woorden voor "een stuk in zijn kraag hebben". In Vlaanderen horen we *een stuk in zijn botten*, *in zijn kloten*, *in zijn kraag* of *in zijn voeten*. Dronkenschap komt ook aan de orde in het stuk van Evelien Van Renterghem. Zij bespreekt 'tipsy' en 'zeer dronken' in de Vlaamse jongerentaal. Ook hier weer woorden als *poepeloerezat*, *canard*, *muiledronken* en *pottendarm*.

Matthias Lefebvre toont ons uitdrukkingen van het type *hij is gebraakt en gespogen zijn vader*. In Vlaanderen horen we onder andere *gescheten en gespogen*, *gegoten*, *gestampt en gebraakt*, *glad zijn vader*, *geboren en getogen* of *hij slacht achter zijn vader*.

Voor Zeeland staan er twee korte bijdragen in van Engel Reinhoudt en Veronique De Tier. Engel toont aan de hand van enkele Zeeuwse bijnamen en scheldnamen hoe we dergelijke woorden maken: verwijzingen naar lichaamsdelen, opvallende stopwoorden, vergelijkingen. Over vloekwoorden is Engel kort: er zijn er weinig. Er is *hosternokke*, maar voor wie dat niet mag gebruiken is er altijd nog *bel, bel, 't is toch vreêd*. Veronique De Tier behandelt de woorden en uitdrukkingen voor 'zuinig', het clichéwoord als het over Zeeuwen gaat. Verder staan er in het boek ook nog Brabantse, Antwerpse en Limburgse verhalen en bijdragen uit de Nederlandse provincies.

Het boek is voor 20 euro te koop. Bestellen kan via het mailadres variaties@huisvanalijn.be of via 0478/657985.

***Limburgs Etymologisch Woordenboek* van Frans Debrabandere**

Na het *West-Vlaams*, het *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams*, het *Zeeuws* en het *Brabants Etymologisch Woordenboek*, vult dr. Frans Debrabandere zijn reeks etymologische woordenboeken verder aan met het *Limburgs Etymologisch Woordenboek*. Daarin verklaart hij de herkomst van de dialectwoordenschat uit Belgisch en Nederlands Limburg.
Het boek kost 39,95 euro. U kunt het bestellen bij de boekhandel of op de website van de uitgeverij Davidsfonds: www.davidsonfdsuitgeverij.be.

Voordrachten door de WVD-redactie

Magda Devos sprak op 23 januari op het evenement 'Toast Literair' over *De regenboog van de Vlaamse dialecten* voor het Davidsfonds van Lovendegem. Over hetzelfde onderwerp had ze het op 10 februari voor de Davidsfonds-afdeling van Mariakerke en op 17 februari voor de damesvereniging De Zilveren Passer van Gent-centrum. Op 26 februari werd in Roborst het boek 'Toponymie van Sint-Goriks-Oudenhove' van Brecht Persoons, een oud-scriptiestudent van Magda, voorgesteld. Daar sprak ze over *Plaatsnamen in de Vlaamse Ardennen*. In Nieuwpoort had ze het op 5 april voor de plaatselijke afdeling van het Davidsfonds over *De regenboog van de Vlaamse dialecten*, en in Sint-Gillis-Waas gaf ze op 17 mei de lezing *Waar komen onze familienamen vandaan?* Op 24 mei had ze het in Roeselare voor de damesvereniging Business Professional Women over *De regenboog van de Vlaamse dialecten*. In Eede (Zeeuws-Vlaanderen, Nederland), ten slotte, gaf ze op 19 juni voor diverse Oost- en Zeeuws-Vlaamse heemkundige kringen de lezing *Noordzeegermaanse kenmerken in de Vlaamse en Zeeuwse dialecten*.

Jacques Van Keymeulen sprak op 18 februari in Oudenaarde voor de culturele vereniging CENA over *Oudenaarde in het Vlaamse dialectlandschap*. Op 1 maart gaf hij in Gent voor het Verbond der Vlaamse Academici een lezing over *Het Afrikaans*. In Kanegem had hij het op 5 mei voor het Davidsfonds van Kanegem over *Kanegem in het Vlaamse dialectlandschap*.

Veronique De Tier gaf op 8 februari 2011 voor de Orde van de Prince in Knokke de lezing *Zeeuwse en Vlaamse dialecten nauw verbonden?*

Roxane Vandenberghe gaf op 23 januari 2011 een lezing in De Pinte over *De regenboog van de Vlaamse Dialecten*. De lezing kaderde in het culturele

evenement *Toast Literair* van het Davidsfonds. Op 16 april sprak ze op de Frans-Vlaamse dag in Nieuwpoort over *Nuus Vlams ol weerskanten van de sjchreve*; die dag was georganiseerd door de Orde van de Drie Koningen. Ten slotte gaf ze op 30 mei voor haar collega's van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie in Brussel nog een voordracht over *De morfologie van de Nederlandse logische voegwoorden in historisch perspectief*.

Matthias Lefebvre gaf op 8 maart een inleiding in de dialectologie en een workshop over jongerentaal in het Sint-Jozefscollege te Aalst. Samen met Liesbet Triest verzorgde hij op 23 maart een lezing over *De zuid-Nederlandse benamingen voor de gierigaard* op de SND-dialectendag in Delft. Op 11 april gaf hij in opdracht van vzw Variaties een workshop over *Het West-Vlaams* in het kader van een jongerenproject van De Veerman.

Liesbet Triest was op 27 mei 2011 te gast op de dialectquiz van het Davidsfonds in Haaltert, waar ze uitleg gaf bij enkele dialectwoorden uit de quiz.

Hugo Ryckeboer sprak op 22 februari in Torhout voor de Geschied- en Heemkundige kring het Houtland over Het *Vlaams/Nederlands in Noord-Frankrijk: geschiedenis, huidige ontwikkeling en kenmerken*.

Artikelen in de marge van het project

Magda Devos schreef samen met Matthias Lefebvre het artikel "Gewrongen tussen dotten en kroten. De benamingen voor de haarwrong in de zuidelijk-Nederlandse dialecten" (blz. 56-71) voor het West-Vlaams heemkundig tijdschrift *Biekorf*, jg. 111, afl. 1, maart 2011.

Veronique De Tier schreef de bijdrage "Ons bin zuunig. Een typische karaktereigenschap van Zeeuwen?" (blz. 117-120) in het 11de SND-dialectenboek *Sprekend van aard. Bijnamen en karaktereigenschappen in streektalen*, dat ze redigeerde samen met Ton van de Wijngaard en Ronny Keulen (Stichting Nederlandse Dialecten/Variaties vzw, Groesbeek/Gent 2011). In datzelfde boek schreef ze samen met Siemon Reker ook het artikel "Krimpkloot en pienekeutel zijn gierigaards. Hoe wij schelden in taal en dialect" (p. 53-60). Ze schreef ook "De taalkamer in het Huis van Alijn. De eerste multimediale tentoonstelling over dialecten in Vlaanderen" in *Museumpeil* nr. 35, voorjaar 2011, blz. 15-17.

Voor het januarinummer 2011 van de *Dialectgazette van Bacht'n de Kuupe* schreef Roxane Vandenberghe een artikeltje over "*Het paard **DAT** daar staat* versus *'t Pèèrd **DIE** doa stoat* en *De jongen **DIE** je daar ziet* versus *De joengn **DA** je doa zieët.* Een lesje over West-Vlaamse spraakkunst."

Tineke De Pauw schreef samen met Liesbet Triest "Van zijn haar tot zijn hakken. Een stukje over *een stuk in zijn kraag* en varianten" (blz. 169-174) in het 11de dialectenboek van de SND, *Sprekend van aard. Bijnamen en karaktereigenschappen in streektalen,* onder redactie van Veronique De Tier, Ton van de Wijngaard en Ronny Keulen (Stichting Nederlandse Dialecten/Variaties vzw, Groesbeek/Gent 2011).

Ook Matthias Lefebvre schreef een bijdrage in datzelfde SND-dialectenboek: "Hij is gebraakt en gespogen zijn vader" (blz. 165-168). Verder schreef hij nog enkele kleine bijdragen in verschillende nummers van *Biekorf.*

Liesbet Triest schreef in het aprilnummer van de *Dialectgazette van Bacht'n de Kuupe* een artikeltje in verband met de nieuwe WVD-aflevering *Het menselijk lichaam*: "Benamingen voor 'naakt' en 'moedernaakt' in de Westhoekse en andere Vlaamse dialecten".

Hugo Ryckeboer verzorgt als vanouds de rubriek "Westhoekse woorden toegelicht" in de *Diealektgazette van Bacht'n de Kuupe*.

Liesbet Triest, Matthias Lefebvre, Magda Devos, Jacques Van Keymeulen en Veronique De Tier redigeerden de aflevering *Het menselijk lichaam*. Dit is de volledige bibliografische referentie: Liesbet Triest, Matthias Lefebvre, Magda Devos, Jacques Van Keymeulen en Veronique De Tier, *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten, Deel III Algemene Woordenschat, afl. 7 Het menselijk lichaam*, XLIV + 524 blz., 57 krtn. – ISBN 978-90-382-1655-3.

De nieuwe WVD-aflevering *Het menselijk lichaam*

0. Inleiding

Zoals u elders in dit WVD-Contact al kon lezen, werd op 17 maart 2011 de recentste aflevering van het WVD voorgesteld in het Provinciehuis in Gent. Deze nieuwe aflevering draagt de naam 'Het menselijk lichaam' en bevat de Vlaamse dialectwoordenschat voor de lichaamsdelen van de mens. In dit artikel stellen we de nieuwe aflevering kort voor.

1. Inhoud van de aflevering

De aflevering bevat bijna zevenduizend dialectwoorden en uitdrukkingen voor ruim 320 begrippen. Het menselijk lichaam is een erg ruim onderwerp en de aflevering is weliswaar behoorlijk dik, maar toch bevat ze nog lang niet alle dialectwoorden in verband met de lichamelijkheid van de mens. Er staat bijvoorbeeld nog niets in over gezondheid en ziekte, over manieren van staan en lopen, over nachtrust en slapeloosheid. Dat is stof voor een volgende aflevering, die intussen al in de pijplijn zit. Wat er wél in deze nieuwe aflevering staat, zijn de benamingen voor:

- de lichaamsbouw, bv. groot en klein van gestalte, mager en dik, grofgebouwd, mooi en lelijk;
- de lichaamsdelen: het hoofd, met inbegrip van de haargroei op de kruin en op het gezicht, de delen van het aangezicht (ogen, oren, neus, wangen, mond, tanden…), de hals en de romp, de ledematen (armen en benen, handen en voeten);
- de inwendige organen, waaronder die van het ademhalingsstelsel, de spijsvertering en de voortplanting;
- de zintuigen.

2. Veelnamigheid en geografische patronen

Deze aflevering telt, in vergelijking met andere afleveringen, betrekkelijk weinig woordkaarten: 57 kaarten op 320 lemma's, gemiddeld één kaart om de vijf à zes lemma's dus, en dat is beneden het WVD-gemiddelde. Daar zijn verschillende redenen voor. Ten eerste bevat de aflevering een aantal

zogenaamde basisbegrippen, zoals ‘oog’, ‘oor’, ‘arm’ en ‘been’, die geen dialectische verscheidenheid vertonen en waarbij een woordkaart dus niet aan de orde is. In de tweede plaats bestaan veel lemma’s volledig of hoofdzakelijk uit niet-neutrale benamingen. Daarmee bedoelen we woorden die gevoelsgeladen zijn, die een schertsende, geringschattende of zelfs beledigende bijklank hebben. Het arsenaal aan dergelijke gekleurde benamingen is dikwijls heel uitgebreid.

Als het erop aankomt de minder positieve kenmerken van de medemens op schilderachtige wijze te verwoorden, kent de creativiteit van de dialectspreker welhaast geen grenzen. Zulke gekleurde uitdrukkingen doen veel minder aan gebiedsvorming dan neutrale termen, want ze worden weinig gebruikt in interlokale communicatie. Voor de neus bijvoorbeeld, die in neutrale omstandigheden overal *neus* heet, zijn er niet minder dan 43 schertsende benamingen opgetekend, o.m. *flip, kokker, pioche, snuffel en tap*. Een woordkaart daarvan zou een uiterst chaotische aanblik bieden, waar de gebruiker van het woordenboek niets aan heeft.

Een domein waar de gekleurde benamingen waarlijk de pan uitsudderen, heeft betrekking op zaken waar een soort van taboe op rust. Dat is bijvoorbeeld het geval met begrippen uit de seksuele en voortplantingssfeer. Over zulke dingen spreek je normaal niet, tenzij in schertsende zin, of wanneer men “zwarte school” houdt, meestal onder mannen, of wanneer je je platste registers opentrekt om mensen te beledigen of uit te schelden. Voor het mannelijk lid is het enige neutrale woord dat we op de vragenlijsten terugvonden *penis***,** maar dat is geen traditioneel dialect, het is een recent woord uit de standaardtaal. Zodra je echter afdaalt naar de lagere sferen van het taalregister (zwarte school, beledigen, schelden), is het aantal benamingen haast niet te tellen, het zijn er ettelijke tientallen. Zo’n woordveld op kaart zetten is niet alleen ondoenbaar, het is ook volkomen zinloos.

Benamingen die wél illustratieve kaartbeelden opleveren zijn vaak de min of meer neutrale woorden voor begrippen die in de mentale classificatie van de werkelijkheid net onder het basisniveau zitten. Daartoe behoren bijvoorbeeld de onderdelen van lichaamsdelen, zoals de knieholte (als deel van de knie), de voetzool (als deel van de voet) en het aangezicht (als deel van het hoofd). Ook verschillende kapseltypes en kenmerken van de haardos tonen meermaals gebiedsvormende verscheidenheid.

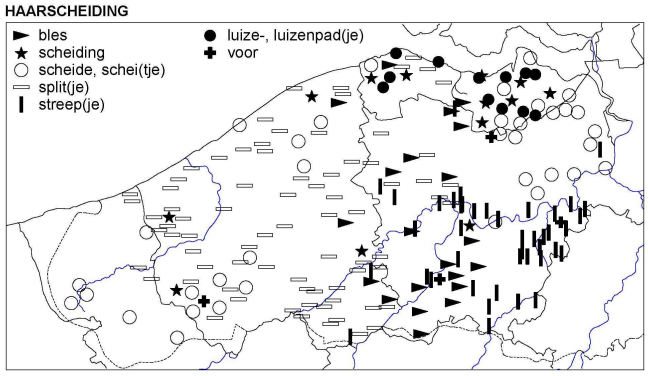

Zo bestrijken de drie belangrijkste benamingen voor de haarscheiding elk een eigen regio op de dialectkaart: *split* (uitspraak *splette*) wordt gezegd in West-Vlaanderen, West-Zeeuws-Vlaanderen en het westen van Oost-Vlaanderen, *streep* is typisch Zuid-Oost-Vlaams en *schei* is het gewone woord in het noordoosten van Oost-Vlaanderen (met inbegrip van de streek van Dendermonde) en Oost-Zeeuws-Vlaanderen. Opmerkelijk is dat die oostelijke benaming ook opduikt in het ver westelijk gelegen Frans-Vlaanderen. Een vierde redelijk veel voorkomende benaming, nl. *bles*, is wat diffuser verspreid. Het woord zit dicht geconcentreerd in de Vlaamse Ardennen maar komt ook hier en daar voor in de rest van Oost-Vlaanderen, in Zeeuws-Vlaanderen en oostelijk West-Vlaanderen.

Overzichtelijk zijn ook de twee kaarten die we in de volgende paragraaf wat gedetailleerder bespreken, nl. die met de adjectieven voor roodachtig haar en die met de benamingen voor de wimpers.

3. Bespreking van twee woordkaarten

3.1. Roodachtig, gezegd van haar

Voor de aflevering over het menselijk lichaam hebben we in verband met het hoofdhaar ook de woorden voor de verschillende haartinten opgevraagd: zwart, blond, bruin, wit, grijs en roodachtig. De eerste vier kleuren worden in het hele gebied gelijk benoemd, nl. als *zwart, blond, bruin* en *wit.* In de benoeming van 'grijs' zijn er wel verschillen, maar eigenlijk kunnen we hier moeilijk spreken van verschillende woorden, veeleer zijn het verschillende vormen van het adjectief *grijs*, nl. *grijs, grijsde* en *grijst.*

ROODACHTIG, GEZEGD VAN HAAR

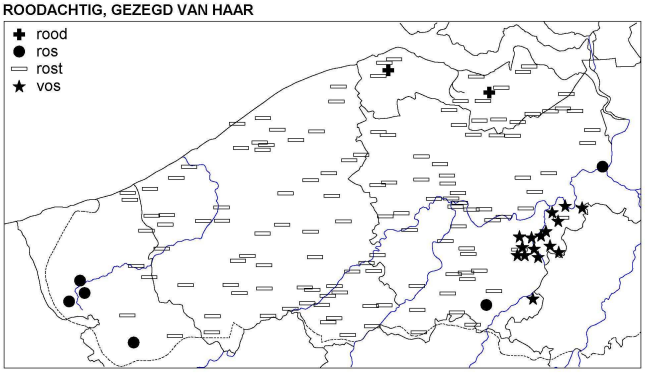

Het begrip 'roodharig' levert wel echte woordverschillen op, al zijn het er niet veel. In het overgrote deel van de Vlaamse dialecten spreekt men van **rost**, bv. *Hij heeft rost haar.* Het West-Vlaams kent ook de verbogen vorm *roste,* bv. *Mijn haar komt helemaal roste.* Het woord gaat terug op het Oudfranse *ros,* dat in het moderne Frans *roux* is geworden. De *–t* aan het woordeinde is een Vlaamse toevoeging, die van kort na de ontlening van het Franse woord moet dateren, want in de 16e eeuw is naast *ros,* dat tot het Algemeen Nederlands is doorgedrongen, ook al de variant *rost* opgetekend. In het woordenboek van Kiliaan, dat uit het einde van de 16e eeuw stamt, staat uitdrukkelijk vermeld dat de vorm met *–t* typisch Vlaams is. Waar die toevoeging vandaan komt, is

onduidelijk, alleen kunnen we constateren dat nog andere kleurnamen zo'n onoorspronkelijke eind *–t* hebben, zoals het al vermelde *grijst* (in het West-Vlaams, uitspraak *griest*) en verder ook *blauwt* (in de Brabantse dialecten, uitspraak *blaat*). Enkel in het uiterste westen, nl. in Frans-Vlaanderen tegen de Vlaams/Franse taalgrens aan, waar we het conservatiefste Vlaams aantreffen, ontbreekt die eind-*t* en heeft het woord de dichter bij het Oudfrans aansluitende vorm *ros*. De twee vermeldingen van die variant in Oost-Vlaanderen (Rupelmonde en Hemelveerdegem) zullen wel te verklaren zijn door dialectverlies, aangezien alle informanten uit naburige gemeenten de traditionele dialectvorm *rost* opgaven.

Alleen in de streek van Dendermonde en zuidelijker in de Denderstreek komt een heel ander, autochtoon dialectwoord voor, namelijk **vos**. Die naamgeving is geïnspireerd op de vos, het sluwe dier met de opvallend rosse vacht. Nu is het woord *vos* ook in de rest van Oost-Vlaanderen en in West- en Frans-Vlaanderen niet onbekend met betrekking tot de rossige kleur, maar het komt er enkel als zelfstandig naamwoord voor: een *vos* is daar namelijk een roodbruin paard. Het daarvan afgeleide bijvoeglijk naamwoord luidt in het West-Vlaams *vosde,* met een oud achtervoegsel *de/te* dat we ook aantreffen in woorden als *baaide,* afgeleid van het substantief *baai,* waarmee men een donkerbruin paard aanduidt. Andere voorbeelden zijn *driehoekte* 'driehoekig', *nieuwloopte* 'nieuwlopig' en het spottende adjectief *stoofhoutlangde* voor de lichaamslengte van een opvallend kleine persoon.

Ten slotte vulden twee Zeeuws-Vlaamse informanten het standaardtalige adjectief *rood* in op de vragenlijst, een woord dat ze ongetwijfeld uit de standaardtaal kennen.

3.2. Wimpers

Op de kaart is te zien dat er zeven benamingen voor de wimpers zijn die courant voorkomen. De meeste van die benamingen komen ook in min of meer duidelijk afgebakende gebieden voor. Wat verder nog opvalt, is dat de titel van deze kaart niet 'wimper' is, maar 'wimpers'. We hebben ervoor gekozen om de titel van dit lemma in de meervoudsvorm te zetten omdat de enkelvoudsvorm 'wimper' dubbelzinnig is: die benaming kan zowel verwijzen naar één wimperhaartje als naar het geheel van alle haartjes boven het oog. Door het begrip in de meervoudsvorm weer te geven is meteen duidelijk dat hier het geheel van de haartjes bedoeld wordt.

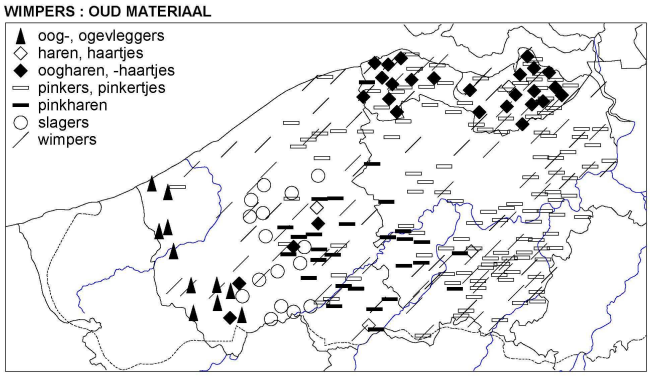

Een eerste benaming voor de wimpers, die zowat overal voorkomt, is **wimpers**, het woord dat ook in de standaardtaal gebruikt wordt. Die benaming komt zowat overal in West-, Oost- en Zeeuws-Vlaanderen voor. *Wimper* is verwant met *wenkbrauw*, en is ontstaan uit een nevenvorm van *wenkbrauw*, namelijk *wimpbrauw*. Op de kaart is het niet te zien, maar op sommige plaatsen komt ook een verwante vorm van *wimper* voor, namelijk **wimpel**. Zo'n wisseling tussen de *l* en de *r* zien we vrij vaak in de Vlaamse dialecten. Andere voorbeelden daarvan zijn *sleutel* en *sleuter*, *lelijk* en *lerijk* en *dorpel* en *delper*, waarbij de *l* en de *r* zelfs twee keer zijn gewisseld.

Een andere benaming die vrij frequent voorkomt, behalve dan in de westelijke helft van West-Vlaanderen, is **pinkers** of **pinkertjes**. De etymologie ervan is vrij doorzichtig. *Pinker* is een afleiding van het werkwoord *pinken*, dat 'met de ogen knipperen' betekent. Oorspronkelijk werd met *pinken* 'een onvaste, snelle beweging' aangeduid. Een pinker is dus iets dat pinkt of snel beweegt. De benaming **pinkharen** is een samenstelling met diezelfde stam van *pinken*: het zijn dus haartjes die pinken of waarmee men pinkt. De benaming *pinkharen* komt vooral voor in het centrum van ons onderzoeksgebied, dus in de oostelijke helft van West-Vlaanderen en in de westelijke helft van Oost-Vlaanderen.

Nog een benaming die eenvoudig te verklaren is, is **oogharen** of **ooghaartjes**. Die twee benamingen komen zeer vaak voor in Zeeuws-Vlaanderen, en slechts enkele keren in West-Vlaanderen. Ook een kortere vorm van die benaming komt voor: kortweg **haren** of **haartjes**, maar die benaming hebben we maar enkele keren verspreid over het gebied opgetekend.

Tot slot zien we op deze kaart nog twee benamingen waarvan de verspreiding beperkt is tot West-Vlaanderen. De eerste is **oogvleggers** of **ogevleggers**, die enkel in het uiterste westen van West-Vlaanderen voorkomen, langs de grens met Frankrijk en langs de taalgrens. Het woord *vlegger* kan behalve 'wimper' ook 'vleugel' betekenen en is via enkele tussenstappen verwant met *vliegen*. Dat is ongeveer als volgt in zijn werk gegaan: de vorm *vlegger* is afgeleid van *vleggeren*, een variant van *vliggeren*, dat blijkens het WNT in sommige Nederlandse dialecten verder tot *vlichelen* is geëvolueerd. Ten opzichte van de werkwoordstam van *vliggelen*, *vliggel* dus, heeft *vlegger* een klinkerwijziging ondergaan: van *e* naar *i* (zoals ook in het Vlaamse *temmerman* 'timmerman' en *smed* 'smid'). Via *vliggelen* komen we uit bij *vliegen*, want *vliggelen* is een frequentatief van dat werkwoord. Een frequentatief is een variant van een werkwoord die de nadruk legt op het herhaaldelijk of langdurig karakter van de actie die door het werkwoord wordt aangeduid. Frequentatieven zijn herkenbaar aan de uitgang *-elen* of *-eren* achter de werkwoordstam, zoals ook in *trappelen* uit *trappen* en *druppelen* uit *druppen*. *Vliggelen* betekent in de meest letterlijke zin dus 'herhaaldelijk vliegen' ofwel 'flapperen met de vleugels'.

De laatste benaming op de kaart is **slagers**. *Slagers* komt alleen voor in een gebied in het centrum en het zuiden van West-Vlaanderen. De herkomst van de benaming is niet helemaal duidelijk. Het is onwaarschijnlijk dat *slager* is afgeleid van het werkwoord *slagen* met als algemene betekenis 'slaan', want *slagen* komt in die betekenis alleen in Brabant voor, en niet in West-Vlaanderen. Een mogelijkheid is dat *slager* een afleiding is van het substantief *slag* in de zin van 'vleugelslag', want die benaming is wél inheems in het West-Vlaams. *Slagen* zou dan 'slaan of klapperen met de vleugels' hebben betekend, en daaruit zou dan *slager* zijn ontstaan voor iets dat klappert of knippert. Een tweede mogelijkheid is dat *slager* niet van een werkwoord maar rechtstreeks van het zelfstandig naamwoord *slag* is afgeleid, met als letterlijke betekenis 'iets wat of waarmee men slaande bewegingen maakt', dus iets wat of waarmee men knippert of klappert.

4. Tot besluit

De dialectwoordenschat in verband met het menselijk lichaam is erg uitgebreid. Op basis van het meer dan 270 bladzijden lange alfabetische register achteraan in het boek, kan het aantal opgenomen dialectwoorden geschat worden op ruim 20.000. En die verzameling bestrijkt nog maar een deel van het hele domein van de lichamelijkheid, zoals gezegd komt er daarover binnen afzienbare tijd nog een tweede aflevering van de pers. Een aanzienlijk deel van die grote woordenrijkdom bestaat uit niet-neutrale benamingen: woorden die de positieve, maar veel vaker de negatieve gevoelens van de taalgebruiker tegenover het benoemde tot uitdrukking brengen. De redactie heeft zich veel moeite gegeven om naast de neutrale uitdrukkingen ook deze gevoelsgeladen benamingen nauwkeurig te registreren, omdat die de vindingrijkheid van de dialectspreker op zo'n treffende manier illustreren.

Matthias Lefebvre, Liesbet Triest en Magda Devos

Wieden, kappen of *krauwelen*?

Met welke woorden bestrijden we het onkruid in onze Vlaamse dialecten?

Roxane Vandenberghe

0. Inleiding

Al wie voor zijn beroep een gewas verbouwt op een stuk grond, uit liefhebberij een paar aardappelen of wortelen kweekt in zijn moestuin of met veel liefde rozen of tulpen teelt in zijn tuintje -en dat zijn dus heel wat mensen-, kan erover meespreken: zodra de eerste plantjes uit de aarde spruiten, schieten meteen en vanzelf ook allerlei andere, ongewenste planten door het zaaisel. Wie dat onkruid niet regelmatig bestrijdt, kijkt binnen de kortste keren op een overwoekerde akker of (moes)tuin, en mag zijn sla, aardappelen, wortelen of bloemen gaan zoeken tussen struiken en ander nutteloos groen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er al eeuwenlang op allerlei manier geprobeerd wordt om die ongewenste en schadelijk geachte onkruidplanten te verdelgen.
In dit artikeltje behandelen we de dialectische variatie voor enkele begrippen in verband met de traditionele bestrijding van onkruid door landbouwers en tuiniers, namelijk ONKRUID, WIEDEN MET DE HAND, ONKRUIDHAK, MESTHAAK en SCHOFFELMACHINE. Op basis van een woordkaart bespreken we de verspreiding en de herkomst van de verschillende dialectwoorden die voor die begrippen in de Vlaamse dialecten gebruikt worden. De gegevens voor dit onderzoek zijn afkomstig van WVD-vragenlijst 67, die al in december 1996 uitgestuurd en ingevuld is, en van WVD-vragenlijst 192, die met WVD-Contact van januari 2011 meegestuurd is en nog steeds op de redactie binnenkomt.

1. Het onkruid

Een eerste begrip dat we hier bespreken, is ONKRUID zelf. Met onkruid worden dus nutteloze of schadelijk geachte planten bedoeld, die vanzelf opschieten op onbebouwde plaatsen of tussen cultuurgewassen. Er bestaan uiteraard verschillende soorten onkruid, die we hier niet bespreken; ze zijn trouwens allemaal al eens behandeld in de Flora-aflevering van het WVD (De Pauw 2002). Een van de bekendste en hardnekkigste soorten onkruid is bijvoorbeeld kweek, beter bekend onder de benamingen *peem* of *pemen*, *pee* of *peeën*, *graspeen* en *strekgras*. Die benamingen verwijzen vooral naar de lange,

kruipende wortelstok van de plant. Ook allerlei soorten distels zijn moeilijk uit te roeien en behoeven apart gereedschap om bestreden te worden.

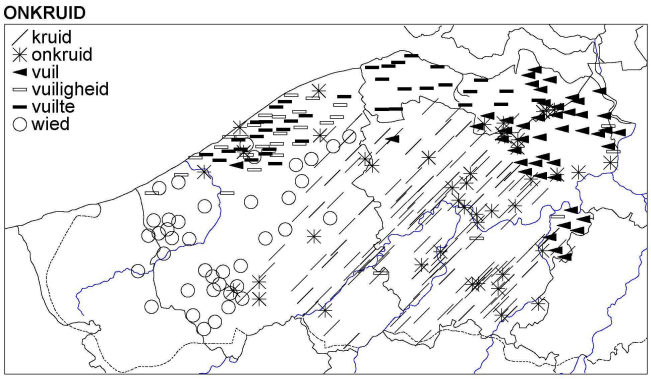

Onkruid in het algemeen wordt met een zestal verschillende woorden benoemd in de Vlaamse dialecten, die alle in een min of meer afgebakend gebiedje voorkomen. Het frequentste woord is ***kruid***, dat in heel Oost-Vlaanderen, behalve het noordoosten, en het oosten van West-Vlaanderen gebruikelijk is. *Kruid* is een algemeen en oud inheems woord, waarvan de oorsprong onzeker is. Het heeft in de ontwikkeling van het Nederlands en zijn variëteiten verschillende betekenisnuances gehad. Zo betekent *kruid* in de huidige standaardtaal in de eerste plaats "gewas met niet-houtachtige stengel" (Van Dale sub KRUID), maar het komt daarnaast en in de loop der geschiedenis ook voor in de specifiekere betekenissen 'specerij', 'geneeskrachtige plant', 'eetbare plant' en 'groen gewas' (EWN sub KRUID). In sommige Vlaamse dialecten heeft het woord dus een negatieve bijklank en verwijst het naar een "schadelijke, ongewenste plant". In andere dialecten is *kruid* de benaming voor 'koolzaad' of voor 'loof, gebladerte (van aardappelen, rapen)' (Van Dale sub KRUID).

In dat ruime *kruid*-gebied komt her en der verspreid ook het standaardtalige woord ***onkruid*** voor. Dat woord is geen traditioneel dialect. Het is recent

overgenomen uit het Algemeen Nederlands. *Onkruid* is gevormd door het negatief kwalificerend voorvoegsel *on-* toe te voegen aan *kruid*.

In het westen en het centrum van West-Vlaanderen en in Frans-Vlaanderen komt het dialectwoord ***wied*** voor. *Wied* is ook een oud inheems woord: het komt van het Germaanse **weuda-*, dat toen al 'onkruid' betekende (Middelnederlands: *wiet*). De benaming heeft ook verwanten in de andere Germaanse talen en we herkennen er bijvoorbeeld het Engelse *weed* in, dat in onze contreien gebruikt wordt om de drug marihuana mee aan te duiden.
Ten slotte verwijst een drietal Vlaamse benamingen voor onkruid naar het onzuivere en ongewenste karakter ervan, namelijk ***vuiligheid*** in de West-Vlaamse kuststreek en polders, ***vuilte*** in datzelfde gebied en in het westen van Zeeuws-Vlaanderen, en ***vuil*** in het oosten van Zeeuws-Vlaanderen, het noordoosten van Oost-Vlaanderen en de Denderstreek tussen Dendermonde en Aalst.

2. Onkruid wieden met de hand

Het spreekt voor zich dat de mens dat schadelijk geachte onkruid al eeuwenlang op verschillende manieren probeert te bestrijden. De primitiefste manier is om de planten uit te trekken met de hand, al kruipend op de knieën. Dat heet in de standaardtaal WIEDEN (MET DE HAND). Wieden met de hand gebeurt in de kleinschalige land- en tuinbouw nog steeds, bijvoorbeeld op kleine oppervlakten, in de (moes)tuin, en dan vooral op plaatsen waar je moeilijk bij kunt met werktuigen. Op grotere boerderijen werd het onkruid vroeger gewied door een bende wieders of wiedsters, die onder leiding van een "baas" en tegen betaling werkten. Daarbij droegen ze meestal een wiedschort en vaak ook lappen om hun knieën en oude kousen aan hun voeten om de cultuurplanten niet te beschadigen.

WIEDEN MET DE HAND

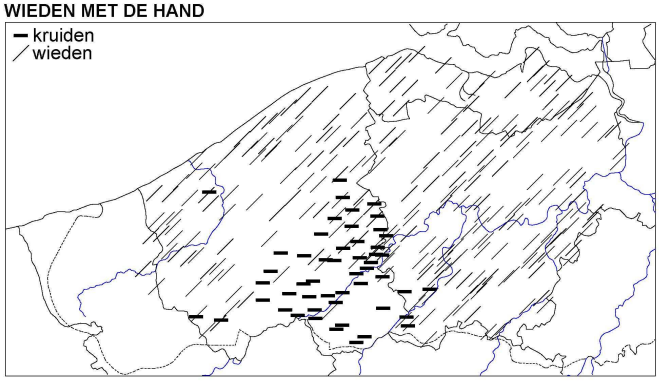

De twee belangrijkste dialectbenamingen voor “onkruid trekken” zijn ***wieden*** en ***kruiden***. Die werkwoorden zijn afgeleid van respectievelijk *wied* en *kruid*, beide dialectwoorden voor onkruid. *Wieden* is het ruimst verspreid en komt, behalve in het zuidoosten van West-Vlaanderen, in alle Vlaamse dialecten voor. *Kruiden*, meestal uitgesproken als *kruujn* of *kruuwn*, is een typisch woord voor het zuidoosten van West-Vlaanderen, maar is hier en daar ook doorgesijpeld in het Houtland, de streek van Ieper-Poperinge, en zelfs in het zuidwesten van Oost-Vlaanderen.
Naast die twee benamingen gebruiken sommige dialectsprekers ook een omschrijving voor wieden, namelijk *kruid trekken* of *kruid uittrekken*, of een algemener woord, bijvoorbeeld *kuisen*, dat ook gebruikt kan worden voor andere manieren van onkruid bestrijden, en *kruipen*, omdat men wiedt al kruipend op de knieën. Ten slotte hebben vooral West-Vlaamse dialectsprekers nog een specifiekere benaming voor het wieden tussen de rapen (*loof* of *lof* genoemd) en de bieten, namelijk ***scharten***. *Scharten* betekent in het West-Vlaams ‘krabben, scharrelen’ en dat is precies wat wieders doen als ze tussen de raapjes en de bieten met hun vingers in de aarde wroeten om de onkruidplantjes te verwijderen.

3. Onkruid wieden met handwerktuigen

Onkruid bestrijden hoeft gelukkig niet enkel met de blote hand te gebeuren. Al eeuwenlang, en nu nog steeds, gebruiken boer en tuinder allerlei soorten handwerktuigen die het wieden gemakkelijker maken. Die dienen in de eerste plaats om de bovenste laag aarde waarin het onkruid zich bevindt los te trekken, los te hakken of los te harken, waardoor de schadelijke planten, met hun soms lange en taaie wortels, los komen en opdrogen. Dergelijke werktuigen zijn bijvoorbeeld de onkruidhak (= hak met lange steel), de handhak (= hak met korte steel), de steekschoffel (= om voor zich uit te duwen), de mesthaak (= soort riek met gebogen tanden) en de handkrabber (= haakje met korte steel). Daarnaast bestaan er ook werktuigen om specifieke soorten onkruid te verwijderen, zoals de distelsteker en de disteltang. De ruimte ontbreekt om in dit artikeltje al die werktuigen uitvoerig te bespreken. We beperken ons tot de onkruidhak en de mesthaak, omdat die veel woordvariatie vertonen en/of een mooi kaartbeeld opleveren.

3.1 De onkruidhak

Een ONKRUIDHAK is een werktuig met een blad of mes dat haaks op een lange steel bevestigd is, om het onkruid uit te hakken. Er bestaan verschillende soorten onkruidhakken, die variëren in vorm en grootte van het mes (langwerpig, vierkant, bovenaan ovaal afgerond,…) en in de manier waarop het mes aan de steel vastgemaakt is, bijvoorbeeld met één centraal verbindingsstuk, of met twee tremen, waardoor er boven het blad een opening ontstaat. Het gebruik van de verschillende modellen is afhankelijk van de streek, en ook wel van de persoonlijke voorkeur van de gebruiker. Vroeger, toen onkruid nog helemaal door handarbeid werd verwijderd, had elk type hak in de taal van boer en tuinder zijn specifieke naam. Met de mechanisatie van de land- en tuinbouw en de opkomst van de chemische onkruidverdelgers zijn die verschillende benamingen dooreen gaan lopen. Woorden die voorheen op één bepaalde variant van de onkruidhak sloegen, worden nu ook gebruikt voor andere types. Op basis van onze

gegevens is de oorspronkelijke naamgeving nog moeilijk te reconstrueren, want de informanten hebben op onze vragen naar de verschillende types geen eenduidige antwoorden gegeven. Wat een en ander nog complexer maakt is dat er ook nog hakken bestaan die voor andere zaken dan het wieden gebruikt worden, bv. om aardappelen aan te aarden, bieten te dunnen of plantvoren te hakken.

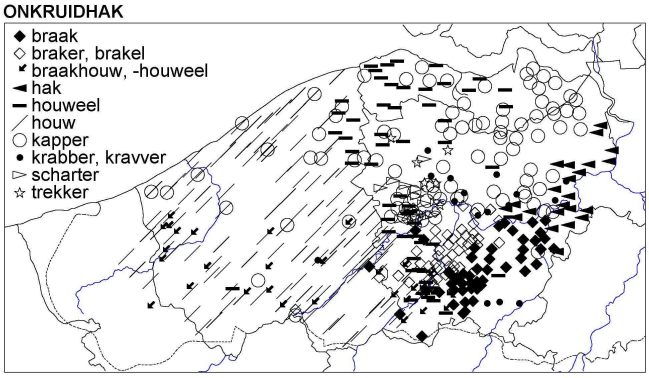

De kaart hierboven bevat de benamingen die onze informanten hebben opgegeven voor de onkruidhak in het algemeen, ongeacht de precieze vorm van het blad. In West-Vlaanderen bijvoorbeeld wordt die overal *houw* genoemd, een benaming die eigenlijk een ruimere betekenis heeft, namelijk 'hak in het algemeen', ongeacht de functie ervan: onkruid hakken, voren kappen of aardappelen aanaarden. Enkele informanten hebben naast *houw* ook een specifiekere term voor een onkruidhak opgegeven: *kapper* of *braakhouw*. Het is echter alweer niet duidelijk of het hier om hetzelfde type onkruidhak gaat. Ook in het (zuid)westen van Oost-Vlaanderen worden op heel wat plaatsen verschillende benamingen naast elkaar gebruikt, zoals *braak*, *braker*, *houweel*, *braakhouweel*, *scharter* en *kapper*. Die moeten zoals gezegd vroeger een verschillende betekenisnuance gehad hebben, maar die is nog moeilijk te achterhalen. Ook uit de herkomst van al die dialectwoorden valt moeilijk op te maken wat hun oorspronkelijke betekenis precies was, want uiteindelijk gaan ze allemaal terug op werkwoorden met verwante betekenissen, namelijk 'hakken', 'slaan', 'breken' en/of 'krabben'.

Ten eerste zijn er de *houw*-types. Het simplex ***houw*** (uitspraak: *owe*) komt in heel West-Vlaanderen voor en in de zuidelijke grensstreek van Oost-Vlaanderen (uitspraak *aa(w)e*). Het is een erg oud woord, dat afgeleid is van het werkwoord *houwen*, dat in het algemeen 'slaan, hakken' betekent, ongeacht het voorwerp waarmee dat gebeurt (WNT sub HOUWEN). Met de houw hak je dus de bovenste laag los, onder meer om onkruid te verwijderen. Daaraan verwant is de benaming ***houweel***, die vooral in het westen van Zeeuws-Vlaanderen wordt gebruikt, maar ook in het noordoosten van West-Vlaanderen (in de plaats van *houw*) en in de westelijke helft van Oost-Vlaanderen (naast andere benamingen); de oostelijkst gelegen plaatsen waar het woord werd opgegeven, zijn Schellebelle en Herzele. *Houweel* is etymologisch gezien een interessant woord. Het is namelijk in de middeleeuwen ontleend aan het Oudfranse woord *hoel*, *hael*, dat een verkleinwoord is van het woord *houe* 'hak'. En die vorm is op zijn beurt een ontlening van ons eigen Nederlandse woord *houw* 'hak' (EWN sub *houweel*). In de Vlaamse mond werd het Franse verkleinachtervoegsel *–el* gerekt tot *–eel*, vandaar *houweel*.

Beide benamingen vormen ook het tweede lid in een aantal samenstellingen voor de onkruidhak, namelijk in ***braakhouw*** (sporadisch in zuid-West-Vlaanderen) en ***braakhouweel*** (sporadisch in zuidwest-Oost-Vlaanderen). Het eerste lid van die samenstellingen, namelijk *braak-*, brengt ons bij het tweede type hakbenamingen, namelijk die op basis van het werkwoord ***braken***. Het gaat om de woorden ***braak*** en ***braker***, met als uitspraakvariant ***brakel*** (allebei in het zuiden van Oost-Vlaanderen). Het werkwoord *braken* is een oude vorm van *breken*, dat uiteraard opnieuw verwijst naar het breken, het kapot slaan of hakken van de aarde, onder meer om het onkruid te verwijderen. *Brakel* is een vorm met *r/l*-wisseling, iets wat in de dialecten wel vaker voorkomt – denken we maar aan *sleutel/sleuter* en *lepel/leper*.
Ook de andere benamingen, die vooral in Oost-Vlaanderen verspreid zitten, namelijk ***hak***, ***kapper***, ***krabber*** (soms uitgesproken als ***kravver***) en ***scharter***, zijn alle afgeleid van werkwoorden met een 'krabben'- of 'hakken'-betekenis, namelijk respectievelijk *hakken*, *kappen*, *krabben* (of *kravven*) en *scharten*.
Een laatste woord op de *onkruidhak*-kaart, dat sporadisch opduikt in het noordwesten van Oost-Vlaanderen, is ***trekker***. Dat gaat terug op het werkwoord *trekken*, dat niet 'hakken' betekent, maar 'een halende beweging maken', precies de beweging die je maakt als je schoffelt. Het is mogelijk dat de *trekker* hier tegenover de steekschoffel wordt geplaatst (zie de volgende paragraaf), waarmee je al duwend of stekend het onkruid verwijdert.

Naar de vorm horen de woorden *hak*, *houw* en *braak* bij elkaar, omdat ze zonder achtervoegsel uit een werkwoordstam gevormd zijn. Alle andere, bv. *krabber* en *kapper*, zijn met het achtervoegsel *–er* uit de werkwoordstam afgeleid. Dat achtervoegsel *–er* is in het Nederlands al vanouds productief om woorden te vormen in de betekenis 'instrument waarmee de door het grondwoord bedoelde handeling wordt verricht', dus woorden van het type *meter*, *kneder*, *teller*, *pannenlikker*.

3.2 Varianten van de onkruidhak

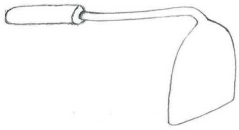

Naast een hak met een lange steel gebruiken wieders ook wel eens een klein hakje met een korte steel. In de Vlaamse dialecten wordt die HANDHAK heel vaak met dezelfde benamingen benoemd als de onkruidhak, zij het dan in de verkleinvorm, dus *houwtje*, *hakje*, *kappertje*, *braakje*, *brakertje* en *krabbertje*. Soms worden die voorafgegaan door een bepaling als *klein*, *kort* of *hand-*, wat vaste combinaties oplevert als *klein krabbertje*, *kort houwtje* en *handbraakje*. Aangezien de handhak geen nieuwe interessante dialectbenamingen oplevert, gaan we er hier niet dieper op in.

Daarnaast bestaat er ook een soort hak die de wieder voor zich uit duwt of schuift, waardoor het onkruid als het ware onthoofd wordt. Met die STEEKSCHOFFEL wordt er dus niet gehakt of gekrabd, maar wel geduwd en los gestoken. Zo'n steekschoffel is niet overal bekend, en als hij al bekend is, dan wordt hij vaak met dezelfde benamingen benoemd als de onkruidhak. In enkele dialecten wordt de steekschoffel wel onderscheiden van de onkruidhak, en worden woorden gebruikt op basis van het werkwoord *steken* 'duwen', zoals ***steekmes***, ***steekijzer***, ***steekhouw***, ***steekbraak***,… In West-Vlaanderen is ook de naam ***schaafhouw*** of ***schaver*** bekend. Het werkwoord *schaven* betekent in oorsprong 'glad maken' of 'ontdoen van ruwheden of oneffenheden', en

verwijst dus naar de beweging van het mes dat over de grond schuift om het land van ongewenst onkruid te ontdoen.

3.3 De mesthaak

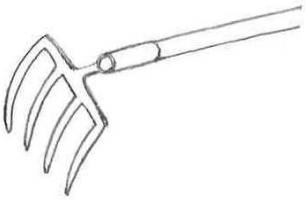

Een ander stuk gereedschap, om groter en hardnekkiger onkruid te verwijderen, is de MESTHAAK. Een mesthaak is een soort zware riek, bestaande uit een lange steel en drie of vier lange, sterk gebogen tanden, waarmee je de grond omwoelt en de wortels van het onkruid lostrekt. De mesthaak wordt, zoals zijn naam suggereert, niet in de eerste plaats gebruikt om onkruid te bestrijden, maar wel om mest van de kar te trekken, en ook om aardappelen of wortels uit de grond te trekken. De mesthaak mag niet verward worden met de mestvork of riek, waarvan de tanden slechts lichtjes gebogen zijn en die dient om mest open te spreiden op het land.

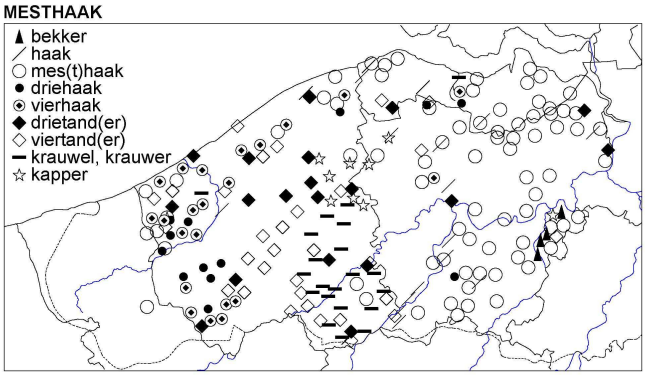

De frequentste woorden op de kaart zijn gevormd met het woord ***haak***, dat verwijst naar de gebogen tanden van het werktuig. Die samenstellingen zijn enerzijds ***mes(t)haak***, dat over zowat heel Oost-Vlaanderen en hier en daar in

West-Vlaanderen voorkomt, en anderzijds ***driehaak*** en ***vierhaak***, die in het westen van West-Vlaanderen door elkaar gebezigd worden. Het woord *mesthaak* is doorzichtig: de mesthaak wordt in de eerste plaats gebruikt om mest te behandelen, en niet om onkruid te verwijderen. Sommige informanten gebruiken zowel *driehaak* als *vierhaak* in hun dialect, afhankelijk van het aantal tanden aan hun mesthaak. Enkelen echter geven echter aan dat het niet uitmaakt hoeveel tanden er aan de mesthaak staan; ze zeggen bijvoorbeeld altijd *vierhaak*, zelfs al heeft die maar drie tanden.
Hetzelfde geldt voor de benamingen ***drietander*** of ***drietand*** en ***viertander*** of ***viertand***, die ook in grote delen van West-Vlaanderen door elkaar worden gebruikt. In het zuidoosten van West-Vlaanderen wordt er een mooi gebied gevormd door de benaming ***krauwel***, met als uitspraakvariant ***krauwer***. In dit geval is *krauwer* de oorspronkelijke vorm, die met het achtervoegsel *–er* afgeleid is van het werkwoord *krauwen*, dat in het West-Vlaams 'krabben' betekent. De vorm *krauwel* is wel ruimer verspreid, maar is ontstaan door *l/r*-wisseling, net zoals *brakel* uit *braker* gevormd is (zie paragraaf 3.1).
In het oostelijke Houtland en af en toe ook in het Meetjesland is de benaming ***kapper*** gebruikelijk voor de mesthaak. Dat woord komt ook voor op de *onkruidhak*-kaart, maar niet helemaal in hetzelfde gebied. Een onkruidhak heet in het oostelijke Houtland en het Meetjesland *houweel*, terwijl een mesthaak er *kapper* wordt genoemd. Oostelijker in Oost-Vlaanderen is *kapper* een benaming voor de onkruidhak.
Een typisch woord voor de noordelijke Denderstreek is ***bekker***. Daarvan is de oorsprong niet zo duidelijk. Misschien is het een afleiding van een werkwoord *bekken*, in de betekenis 'pikken van vogels in de grond' (WNT sub BEKKEN), aangezien het om min of meer dezelfde beweging gaat, met hetzelfde doel: in de grond hakken of krabben in de hoop er iets uit te halen.

3.4 Variant van de mesthaak

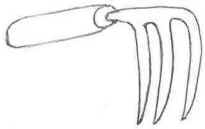

Net als bij de onkruidhak, bestaat er bij de mesthaak ook een kleine variant met een korte steel: de HANDKRABBER. Daarmee schart of harkt men dus op de knieën in de grond om het onkruid te verwijderen. Ook de benamingen voor dat werktuig overlappen heel vaak met die voor de gewone mesthaak, alleen worden ze meestal in hun verkleinvorm gebruikt: *krauweltje, krabbertje, kappertje, drietandje, bekkertje,…*

4. Onkruid wieden met machines

Vanaf het midden van de twintigste eeuw is men verschillende types van gemechaniseerde werktuigen of machines gaan ontwikkelen die het wieden versnellen en vergemakkelijken. Het eerste grote type daarbinnen is de HANDWIEDMACHINE: het is een werktuig met één of twee wielen, waaraan één of twee schoffelijzers bevestigd zijn en dat met twee tremen voortgeduwd wordt. Men rijdt ermee tussen de planten om het onkruid los te trekken.

Nog gesofisticeerder en efficiënter is de SCHOFFELMACHINE, voortgetrokken door een paard of een tractor. De schoffelmachine bestaat uit een ijzeren raam op wielen, waaraan schoffelijzers of -messen bevestigd zijn. Die snijden het onkruid af tot tegen de grond. Een ander mechanisme zorgt ervoor dat de wortels van het onkruid boven gewoeld worden. Met de schoffelmachine kunnen er telkens enkele rijen tegelijk bewerkt worden. Met nog modernere types kan men tegelijkertijd ook kunstmest of herbiciden verspreiden.

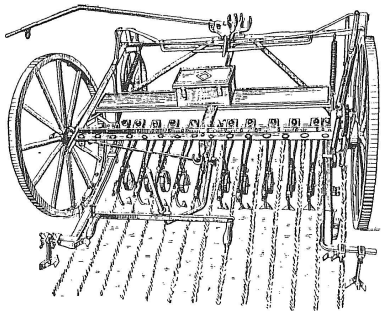

De benamingen voor de schoffelmachine zijn alle vrij doorzichtig qua opbouw en betekenis. De meeste woorden zijn samenstellingen met *-machine*, met als voorbepaling een vorm van een werkwoord dat 'wieden' of 'werken met de schoffel' betekent (zie paragrafen 2. en 3.1). Het gaat om de werkwoorden *wieden, kuisen, kappen, schaven, schrepen* en *braken*, wat respectievelijk de volgende benamingen oplevert: ***wiedmachine*** in het Meetjesland en centraal Zeeuws-Vlaanderen, ***kuismachine*** in het noorden van West-Vlaanderen, ***kapmachine*** in Zeeuws-Vlaanderen en het noordelijke Waasland, ***schaafmachine*** en ***schreepmachine*** (ook eens ***schreper*** en ***schrepel***) in het zuidoosten van West-Vlaanderen en aangrenzend Oost-Vlaanderen en ***braakmachine*** ten slotte sporadisch in het oosten van West-Vlaanderen en in zuid-Oost-Vlaanderen rond de Schelde.

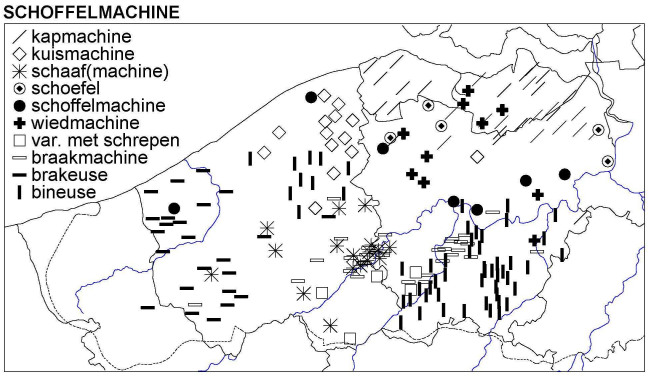

Verder worden er nog twee benamingen gebruikt die eindigen op *–euse*, namelijk ***bineuse*** in het West-Vlaamse Houtland en zuidelijk Oost-Vlaanderen, en ***brakeuse*** in het westen van West-Vlaanderen. *Bineuse* is het Franse woord voor de schoffelmachine en is dus ontleend. *Brakeuse* is gevormd uit de stam van het Vlaamse werkwoord *braken* met het Franse achtervoegsel *–euse*, dat overigens in meer Franse benamingen voor (landbouw)machines voorkomt, bv. naast *bineuse* ook *écremeuse* 'ontromer', *moissoneuse* 'pik- of maaimachine' en *batteuse* 'dorsmachine'.

5. Onkruid bestrijden met herbiciden

De laatste en ongetwijfeld minst onschuldige manier om onkruid te verdelgen, is het spuiten van chemische onkruidverdelgers of herbiciden. Op kleine oppervlakten, bv. in de moestuin, worden herbiciden meestal met een RUGSPROEIER verstoven over de gewassen; op grote oppervlakten gebeurt de besproeiing met grote machines. Aangezien het hier om moderne technieken gaat bestaat er weinig dialectische variatie i.v.m. de chemische onkruidverdelging.

6. Slot

Onze WVD-enquêtes in verband met onkruidbestrijding hebben, zoals altijd, heel wat interessant woordmateriaal en mooie verspreidingskaarten opgeleverd. Al die gegevens zullen worden gebruikt voor de eerste aflevering binnen de landbouwparagraaf over de gewassen, namelijk de teelt en de oogst van de gewassen in het algemeen. Die aflevering zal gaan over zaken en handelingen in verband met het verbouwen van gewassen, die niet specifiek zijn voor één bepaald type gewas, zoals graan, hooi of vlas. Naast onkruid- en ongediertebestrijding, komen ook het zaaien en planten aan bod, de delen van de plant, de groeistadia en allerlei ziekten en gebreken die de groei belemmeren. Over de oogst van de gewassen zal het materiaal in de nieuwe aflevering beperkt zijn, omdat de manier van oogsten sterk afhangt van het soort gewas. Zo worden bij de oogst van de graangewassen ander gereedschap en andere technieken gebruikt dan bijvoorbeeld bij de oogst van hooi.

Bibliografie

- David, Johan. 1975. *Het handgereedschap van de hoeve. Technische documentatie voor 1860 verschenen*. Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis.
- De Pauw, Tineke. 2002. *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Algemene Woordenschat. Aflevering 3: Flora*. Universiteit Gent, Vakgroep Nederlandse Taalkunde.
- Eloy, Arnold. 1983. *Oud landbouwgereedschap. Nederlandstalig bibliografisch en ikonografisch bronnenmateriaal voor het inventariseren van het landbouwgereedschap in Vlaanderen, periode 1850-1917. Een handleiding*. Gent, eigen beheer.
- EWN = Philippa, M., F. Debrabandere en A. Quak. 2003-2009. *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*. Amsterdam, Amsterdam University Press. Geraadpleegd op http://www.etymologie.nl/ (01/07/2011).
- Van Dale = *Van Dales Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal*. 2005[14]. Utrecht/Antwerpen. Van Dale Lexicografie.
- WNT = *Woordenboek der Nederlandse Taal*. 1864-1998. Geraadpleegd op http://gtb.inl.nl/?owner=WNT (01/07/2011)

Overzicht afleveringen WVD

Inleiding met klankpatroon van de Vlaamse Dialecten (138 blz.)	11 euro
Deel I : Landbouwwoordenschat	
▪ Akkerland en weiland (240 blz.)	16 euro
▪ Behuizing (227 blz.)	16 euro
▪ Het erf (204 blz.)	16 euro
▪ Ploegen (174 blz.)	16 euro
▪ Rund 1 (256 blz.)	21 euro
▪ Spitten, eggen, rollen (132 blz.)	16 euro
▪ Bemesting (110 blz.)	16 euro
▪ Waterhuishouding (260 blz.)	16 euro
▪ Rund 2 (435 blz.)	30 euro
▪ Paard 1 (426 blz.)	30 euro
▪ Kleinvee (481 blz.)	32 euro
▪ Pluimvee (191 blz.)	20 euro
Alles van deel I samen :	**200 euro**
Deel II : Niet-agrarische vaktalen	
▪ De mandenmaker (99 blz.)	8 euro
▪ De strodekker (40 blz.)	4 euro
▪ Handspinner en touwslager (59 blz.)	5 euro
▪ De kuiper en de hoepelmaker (135 blz.)	12 euro
▪ De molenaar (476 blz.)	40 euro
▪ De timmerman en de meubelmaker 1 (376 blz.)	30 euro
Deze 6 afleveringen van deel II samen :	**90 euro**
▪ De zeevisser (815 blz.)	37,18 euro

(te bestellen bij het WVD, Blandijnberg 2, 9000 Gent, 09/264 40 79 of het Nationaal Visserijmuseum van Oostduinkerke, www.visserijmuseum.be, 058/51 24 68)

Deel III : Algemene woordenschat		
▪ Vogels (277 blz.)		20 euro
▪ Land- en Waterfauna (313 blz.)		22 euro
▪ Flora (672 blz.)		40 euro
▪ Karakter (544 blz.)		35 euro
▪ Verstand en Gevoel (232 blz.)		20 euro
▪ School en Kinderspelen (665 blz.)		40 euro
▪ **Het menselijk lichaam**	**NIEUW**	**35 euro**
Alles van deel III samen :		**145 euro**
Alles van deel I, II en III samen (behalve De zeevisser):		**400 euro**

Bij elk boek hoort ook een Wetenschappelijk Apparaat, dat afzonderlijk gepubliceerd wordt. Medewerkers krijgen korting. De afleveringen van het WVD worden vanaf 2009 verdeeld door Academia Press, Wetenschappelijke boekhandel Sint-Kwintensberg 87, 9000 Gent, www.academiapress.be, info@academiapress.be of tel. 09/225 57 57

www.wvd.ugent.be

Projectleiding:
Magda.Devos@UGent.be
Jacques.VanKeymeulen@UGent.be

Redactie:
Tineke.DePauw@UGent.be
Veronique.DeTier@UGent.be
Matthias.Lefebvre@UGent.be
Hugo.Ryckeboer@pandora.be
Liesbet.Triest@UGent.be
Roxane.Vandenberghe@UGent.be